

Profesor Karol Klaudiusz Wiszniewski (1805-1863): 220. rocznica urodzin założyciela Praktycznej Szkoły Weterynaryjnej w Charkowie

© LUBOW ŻWANKO¹, © DMYTRO KIBKAŁO², © JAROSŁAW SOBOLEWSKI³

¹Centrum Muzealne, ²Zakład Chorób Wewnętrznych i Diagnostyki Klinicznej Zwierząt, Wydział Medycyny Weterynaryjnej, Państwowy Uniwersytet Biotechnologiczny w Charkowie, ul. Alczewskich 44, 61002 Charków, Ukraina

³Katedra Ochrony Zdrowia Publicznego i Dobrostanu Zwierząt, Instytut Medycyny Weterynaryjnej, Wydział Nauk Biologicznych i Weterynaryjnych, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, ul. Lwowska 1, 87-100 Toruń

Otrzymano 05.02.2025

Zaakceptowano 15.02.2025

Zhvanko L., Kibkalo D., Sobolewski J.

Professor Karol Klaudiusz Wiszniewski (1805-1863): 220th anniversary of the birth of the founder of the Practical Veterinary School in Kharkiv

Summary

This article presents the biography of the prominent Polish scholar, Professor Karol Klaudiusz Wiszniewski (1805-1863), a co-founder of veterinary education in Left-Bank Ukraine and Eastern Europe in general, as well as the first director of the Practical Veterinary School in Kharkiv. The article is based on unique archival sources and manuscript collections preserved in the State Archive of the Vinnytsia Region, the Jagiellonian Library in Kraków, the Library of Vilnius University, the Wróblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences, and the Digital Archive of Periodicals of the Central Scientific Library of V. N. Karazin Kharkiv National University. The authors conclude that Karol Wiszniewski was one of the most outstanding professors of veterinary medicine, effectively combining teaching and organizational work with scientific research. He became the author of an innovative idea for cattle insurance and was also among the first scientists in Eastern Europe to address the issue of combating cattle plague.

Keywords: Karol Klaudiusz Wiszniewski, Practical Veterinary School, scientist, veterinary doctor, veterinary education

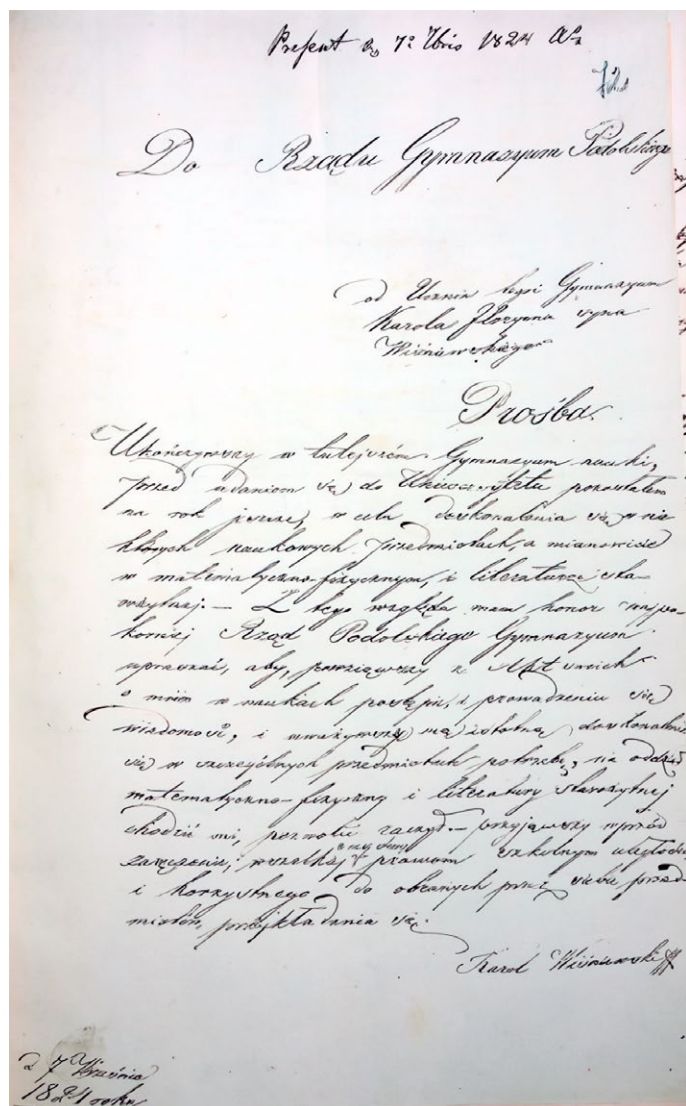
W 2025 r. splatają się dwie ważne dla nauki i szkolnictwa weterynaryjnego w Charkowie rocznice. Jest to 220. rocznica urodzin Karola Klaudiusza Wiszniewskiego, wybitnego przedstawiciela nauk weterynaryjnych i organizatora szkolnictwa w tej dziedzinie na terenach Ukrainy i Europy Wschodniej, założyciela charkowskiej Praktycznej Szkoły Weterynaryjnej. Jednocześnie jest to także 220. rocznica założenia na Wydziale Lekarskim Cesarskiego Uniwersytetu w Charkowie Katedry Leczenia Zwierząt, którą w początkach istnienia kierował niemiecki profesor Franz Pilger, autor jednej z pierwszych encyklopedii medycyny weterynaryjnej oraz założyciel pierwszego czasopisma weterynaryjnego w Europie Wschodniej, „Ukraiński Domowód” (Charków). Był on także pomysłodawcą utworzenia Instytutu Weterynaryjnego (29). Ten pomysł udało się ostatecznie zrealizować Karolowi Wiszniewskiemu i to dzięki jego uporowi i ciężkiej pracy w początkach działania szkoły, charkowska uczelnia weterynaryjna funkcjonuje (wbrew

różnym przeciwnościom) już 220 lat, obecnie jako Wydział Medycyny Weterynaryjnej Państwowego Uniwersytetu Biotechnologicznego.

Celem artykułu jest przedstawienie drogi zawodowej profesora Karola Klaudiusza Wiszniewskiego na podstawie unikatowych źródeł, zachowanych w archiwach i jednostkach naukowych Polski, Ukrainy i Litwy. W badaniach korzystano z materiałów Państwowego Archiwum Obwodu Winnickiego, zbiorów rękopisów Biblioteki Jagiellońskiej (teczka „Papiery osobiste i fragment korespondencji dra Karola Wiszniewskiego, profesora Uniwersytetu w Charkowie, z lat 1829-1861”), zespołu Wileńskiego Towarzystwa Lekarskiego Biblioteki Uniwersyteckiej w Wilnie, Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich oraz gazety „Charkowskie Wiadomości Gubernialne” ze zbiorów Archiwum zdigitalizowanych czasopism Centralnej Biblioteki Naukowej Narodowego Uniwersytetu im. Wasyla Karazina w Charkowie.

Werbka Wołoska – Wilno (do 1836)

Karol Klaudiusz Wiszniewski urodził się 30 września 1805 r. w rodzinie szlachcica Jana Floriana Wiszniewskiego (17) we wsi Werbka Wołoska guberni podolskiej (obecnie – wieś Werbka, rejon tulczyński, obwód winnicki w Ukrainie). Wiszniewscy byli jednymi z najbogatszych właścicieli dóbr w tej miejscowości. W ich posiadaniu znajdowało się 536 dziesięcin ziemi (1 dziesięcina skarbowa = 2400 sążni = 1,0925 ha) (22). Majątek pozwolił rodzicom zapewnić wykształcenie średnie trzech synów: Karola, Gaspara i Juliana. Karol początkowo uczył się w szkole Lubarskiej, a od 1822 r. – w Gimnazjum Podolskim w Winnicy (18). Był bardzo zdolnym uczniem i ukończył naukę w 1824 r. z wynikami celującymi. Wtedy też wystąpił z prośbą do kierownictwa Gimnazjum Podolskiego o możliwości pozostania w szkole na kolejny rok w „celu doskonalenia niektórych przedmiotów ścisłych, a mianowicie matematyki, fizyki, a także literatury starożytnej” (19).

Ryc. 1. Prośba Karola Wiszniewskiego do Rządu Gimnazjum Podolskiego o przedłużenie na rok nauczania, 7 września 1824, źródło: Państwowe Archiwum Obwodu Winnickiego, zespół 844, inw. 1, sygn. 82, k. 72

Studia wyższe Wiszniewski rozpoczął jesienią 1825 r., „gdy wstąpił na wydział lekarski Uniwersytetu Wileńskiego” (13). W latach 1825-1836 (z przerwami) przebywał w Wilnie, zdobywając wykształcenie medyczne, a następnie poszukiwał pracy na uczelni. Także wtedy zaczął swoją działalność naukową. Studia ukończył 1 lipca 1830 r. i otrzymał dyplom lekarza 1 klasy, a JM Rektor Uniwersytetu Wacław Pelikan „za wzorową pilność W Pana, celujący w naukach postępkiem i prowadzenie się chwalebne, przyznał W Panu nagrodę rubli srebrnych pięćdziesiąt” (3). W ślad za dobrymi wynikami w trakcie studiów otrzymał od władz uniwersyteckich zezwolenie „na pisanie dysertacji... dla potwierdzenia sobie stopnia Doktora Medycyny”. 8 lipca 1830 r. wydano Wiszniewskiemu dokument „Zaświadczenie Rządu Cesarskiego Uniwersytetu Wileńskiego”, dzięki któremu mógł wyjechać za granicę, a po powrocie przygotować doktorat (3).

W tym roku Wiszniewski wyjechał do Niemiec, gdzie na Uniwersytecie w Jenie zajął się filozofią. W 1832 r. uzyskał stopień doktora filozofii i wrócił do Wilna (23). Bezskutecznie starał się o objęcie katedry w Oddziale Nauk Weterynaryjnych Akademii Medyko-Chirurgicznej. Aby mieć środki na życie, prowadził wolną praktykę lekarską. W 1833 r. został krajowym członkiem-korespondentem Wileńskiego Cesarskiego Towarzystwa Lekarskiego (5). Jednocześnie w Cesarskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej uzupełniał swoją wiedzę w zakresie weterynarii. Jego nauczycielami byli jedni z pierwszych polskich profesorów weterynarii: Adam Adamowicz i Karol Muyschel, pionierzy polskiej weterynarii, uczniowie profesora Ludwika Bojanusa (30).

W 1837 r. w Akademii uzyskał stopień doktora medycyny na podstawie obronionej rozprawy pt. *Opis rozwoju i rozprzestrzeniania się epidemii wścieklizny, głosowe i motoryczne przejawy wściekłości u zwierząt domowych*. Lekarz weterynarii, upoważniony przez i in. będzie publicznie bronił Karol Klaudiusz Wiszniewski Charkowianin, lekarz pierwszego stopnia Cezarei. Członek Towarzystwa Lekarskiego Wileńskiego z roku 1837. Praca doktorska została wydrukowana w Wilnie w tym samym roku i zadedykowana Jerzemu Gołowkinowi, Kuratorowi Okręgu Naukowego Charkowskiego (6). Przypis w tytule – *Ckarcoviensis* w języku łacińskim – oznaczał Charkowianin, czyli podczas obrony pracy doktorskiej był świadomy tego, że będzie pracował w Charkowie na Uniwersytecie Cesarskim. Było to możliwe dzięki wsparciu kuratora Juria Gołowkina, któremu zadedykował pracę. Składała się ona z dwóch części: pierwsza dotyczyła medycyny, druga weterynarii (24).

Charków (1836-1848)

W roku akademickim 1836/1837 Karol Wiszniewski został mianowany profesorem weterynarii na Wydziale Medycznym Uniwersytetu Charkowskiego (14). Do 1848 r. jego życie zostało związane z Charkowem.

W tym mieście realizował się jako organizator szkolnictwa weterynaryjnego, uczony i praktyk, autor licznych prac opublikowanych na łamach miejscowej prasy. Od samego początku był bardzo ceniony jako profesor medycyny. Już w 1838 r. został uhonorowany możliwością przedstawienia wykładu inauguracyjnego rok akademicki. Wygłosił wykład pt. *De artis veterinariae conditione praesenti, impedimentis, quae eidem proliciendae hodie obstant, atque momentis, quae ad illam magis excolendam valent* (O obecnym stanie sztuki weterynaryjnej, przeszkodach stojących na drodze jej rozwoju do dnia dzisiejszego i momentach zdolnych do jej dalszego rozwoju) (7).

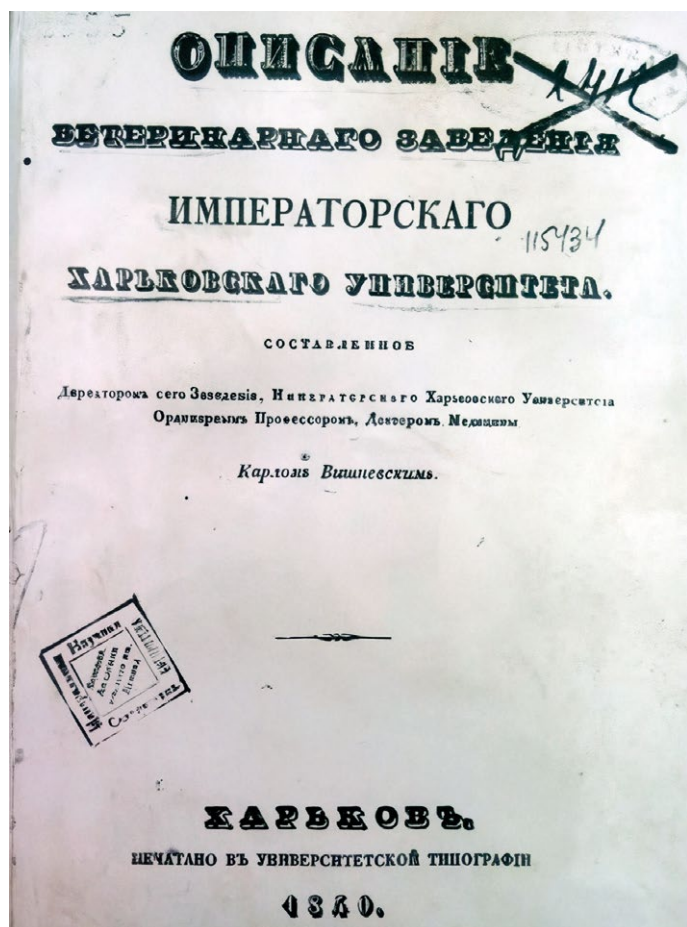
Karol Wiszniewski odegrał ważną rolę w rozwoju nauki i edukacji weterynaryjnej na Uniwersytecie Charkowskim. 1 września 1839 r. został powołany na stanowisko dyrektora nowo powstałej Praktycznej Szkoły Weterynaryjnej. Mieściła się ona w osobnych budynkach znajdujących się przy ulicy Sumskiej (były to ówczesne krańce Charkowa). W następnym roku opublikował unikatowy *Opis Zakładu Weterynaryjnego Cesarskiego Uniwersytetu w Charkowie, opracowany przez dyrektora tej instytucji, Cesarskiego Uniwersytetu w Charkowie, profesora zwyczajnego, doktora*

medycyny Karola Wiszniewskiego, pozostawiając obraz szkoły dla przyszłych pokoleń. Niestety, nie zachowały się żadne ryciny czy fotografie Praktycznej Szkoły Weterynaryjnej, dlatego opis przygotowany przez Karola Wiszniewskiego jest bardzo cenny i unikatowy. Píše w nim m.in.: „Zakład na północny wschód wychodzi na ulicę Sumską, od południa graniczy z Angielskim Ogrodem Uniwersyteckim, a od zachodu z ziemiami ornymi Uniwersytetu. Zawiera on cztery budynki o różnej wielkości i przeznaczeniu, a także dziedziniec. [...] zakład mieści się [...] w piętrowym murowanym budynku uniwersyteckim o długości 36 arszyn i szerokości 18 arszyn ze skrzydłem, po wykonanej w nim niezbędnej przebudowie i powstaniu kuźni, stodoły drewnianej, ogrodzenia podwórza, przekazanie części ziemi uniwersyteckiej dla uprawy ziół leczniczych i pastwisk dla oddzielnych chorych zwierząt” (16). Według *Regulaminu Praktycznego Zakładu Weterynaryjnego Cesarskiego Uniwersytetu w Charkowie* zadanie Praktycznej Szkoły Weterynaryjnej było określone w następujący sposób: „Przedmiotem Praktycznego Zakładu Weterynaryjnego jest zapewnienie studentom takiego wykształcenia, aby oni nie byli konowalami empirycznymi, ale ludźmi, którzy doskonale znają praktyczną sztukę weterynaryjną” (20).

Placówka planowana była jako jednostka eksperymentalna, a okres jej działania miał wynosić trzy lata. Jednak dzięki uporowi i wytrwałości dyrektora przekształciła się w centrum oświaty weterynaryjnej, stając się jedyną instytucją tego typu podporządkowaną Ministerstwu Edukacji Narodowej Imperium Rosyjskiego. W roku otwarcia w jej murach na własny koszt studiowało 56 słuchaczy, z których 40 uzyskało dyplom ukończenia studiów weterynaryjnych. W 1841 r. Rada Uniwersytetu Charkowskiego złożyła prośbę na ręce Ministra Edukacji Narodowej Siergieja Uwarowa o zezwolenie na rozpoczęcie nowej rekrutacji, „jednocześnie wskazując także na istotne korzyści, jakie nowa szkoła wniosła dla kraju, na jej rozkwit, dzięki gorliwej pracy profesora Wiszniewskiego” (2).

Na początku 1842 r. Praktyczna Szkoła Weterynaryjna decyzją Ministra Edukacji Narodowej zmieniła status z czasowej na stałą. Dla zwiększenia liczby uczniów dyrektor Wiszniewski prosił ministra o możliwość przyjmowania na studia absolwentów gimnazjów oraz szkół (14). Karol Wiszniewski „sam jeden prowadził zajęcia (wykłady i ćwiczenia) ze wszystkich dyscyplin weterynarii: zooanatomii, zoofizjologii, zoopatologii, eksterieru, weterynarii sądowej, chirurgii, położnictwa, chorób zakaźnych – w ciągu 10 lat, to znaczy do 1848 roku. W 1838 r. czasowo prowadził kurs historii i encyklopedii medycyny” (14).

Dzięki staraniom naszego bohatera pierwsi absolwenci Praktycznej Szkoły Weterynaryjnej opuścili ją już w 1842 r. W okresie swego istnienia placówka wyszkoliła 86 weterynarzy (26 lekarzy weterynarii i 60 asystentów weterynaryjnych „weterynaryjnych pomocników”) (21). Ze względu na to, że w latach

Ryc. 2. Książka *Opis Zakładu Weterynaryjnego Cesarskiego Uniwersytetu w Charkowie, opracowany przez dyrektora tej instytucji, Cesarskiego Uniwersytetu w Charkowie, profesora zwyczajnego, doktora medycyny Karola Wiszniewskiego* (Charków, 1840), źródło: ze zbiorów Centrum Muzealnego Uniwersytetu Biotechnologicznego w Charkowie

czterdziestych XIX w. na terenie Imperium Rosyjskiego zostały zamknięte uczelnie weterynaryjne w Moskwie i Wilnie, rola Charkowa (m.in. dzięki Karolowi Wiszniewskiemu) wzrosła. W roku akademickim 1847/1848 profesor Karol Wiszniewski zakończył swoją pracę na uczelni. Na polu dydaktycznym oraz kierowniczym zastąpił go rodak Napoleon Halicki.

W okresie charkowskim kolejnym, ważnym kierunkiem działań profesora Wiszniewskiego było podjęcie tematu ubezpieczania bydła. Jako pierwszy w Imperium Rosyjskim poruszył tę kwestię, przedstawiając ją na łamach miejscowej prasy. W 1840 r. ukazało się kilka obszernych artykułów. W publikacji pt. *Jakie środki są obecnie podejmowane przeciwko chorobie bydła zwanej dżumą* proponował: „Odważyliśmy się, na podstawie znanych danych, rozwinąć zupełnie nowy pomysł, udowadniając, że do działań już podejmowanych przez rząd, założenie towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych zwierząt gospodarskich może w związku z pomorem bydła zrobić to samo, co założenie kwarantann wykonanych przeciwko wschodniej zarazie ludzkiej” (25). O mechanizmie i sposobach ubezpieczania bydła oraz zyskach z tego dla gospodarki pisał w artykule pt. *O ubezpieczeniach bydła w ogóle i o towarzystwach wzajemnych ubezpieczeń bydła w Rosji* (28).

Karol Wiszniewski skutecznie łączył działalność organizacyjną z pracą naukową. Był autorem licznych publikacji naukowych, prezentowanych w kilku językach: polskim, łacińskim oraz rosyjskim. Były one przede wszystkim poświęcone chorobom zakaźnym, hodowli, weterynarii ludowej i innym zagadnieniom, jak np. wspomnianej sprawie ubezpieczenia bydła (15). Został jednym z pierwszych badaczy na terenach Imperium Rosyjskiego, który podjął się zwalczania księgoscuszu bydła (26, 27). W latach 1842-1846 opublikował 15 prac w periodykach naukowych i popularnych, zwłaszcza w „Charkowskich Wiadomościach Gubernialnych”. Pod względem aktywności publikacyjnej nie miał „konkurentów” wśród profesorów Uniwersytetu Charkowskiego (12). Działania te przyczyniły się do mianowania go członkiem Moskiewskiego Towarzystwa Przyrodników, Moskiewskiego Towarzystwa Rolniczego i Moskiewskiego Towarzystwa Lekarskiego (9).

W środowisku charkowskiej profesury Karol

Wiszniewski cieszył się estymą. Miał dobre, a nawet przyjacielskie relacje z Piotrem Hulakiem-Artemowskim, ukraińskim poetą, uczonym, tłumaczem i popularyzatorem literatury polskiej, rektorem uniwersytetu w Charkowie (1841-1849). Świadectwem tego jest list Hulaka-Artemowskiego do Wiszniewskiego z prośbą o przybycie tego na posiedzenie Zarządu Uniwersytetu. Przez wiele lat przyjaźnił się też z Aleksandrem Mickiewiczem, profesorem prawa na Uniwersytecie Charkowskim, bratem Adama Mickiewicza (3).

O jego życiu rodzinnym wiadomo niewiele. Związek małżeński zawarł z Julią Górską, córką zamożnego ziemianina Juliana Górskiego i Joanny z Borisławskich. Jej rodzina posiadała dobra w Niemierzyńce (powiat winnicki na Podolu). Karol Wiszniewski wraz z żoną Julią doczekali się ośmiorga dzieci: trzech synów Juliana, Augustyna, Wilhelma oraz pięciu córek: Floriany, Katarzyny, Juli, Mari, Heleny (11).

Werbka Wołoska (1848-1863)

W 1848 r. po przejściu na emeryturę powrócił w strony rodzinne i „osiadł na roli prowadząc gospodarstwo we własnym majątku Werbce Wołoskiej na Podolu” (15). „W 1848 r. Karol Wiszniewski i jego żona Julia nabyli majątki w Werbce Wołoskiej w powiecie olgopolskim od S. Szpinera i L. Janczyńskiego (w sumie 1400 dziesięcin ziemi). Pod koniec tego roku wymienił z sąsiadem, właścicielem majątku ziemskiego w tej samej wsi, T. Kelmem-Podoskim, działki ziemi. Do końca życia mieszkał w Werbce-Wołoskiej” (9). Zajmował się tam hodowlą zwierząt, leczył miejscową ludność (24). Zainteresowała go też agronomia. Świadczy

Ryc. 3. Grób Karola Wiszniewskiego, źródło: zdjęcie Walentyna Hyżko

Ryc. 4. Napis na nagrobku Karola Wiszniewskiego, źródło: zdjęcie Walentyna Hyżko

o tym jego list z dnia 3 października 1850 r. do Adama Zawadzkiego, wileńskiego wydawcy, z prośbą o wysłanie katalogu z pozycjami agronomii gospodarczej (4). Wobec jego aktywności, nie dziwi fakt podjęcia pracy społecznej w Towarzystwie Rolniczym okręgu jędrzejowskiego guberni kieleckiej.

Zmarł 22 marca 1863 r. Został pochowany na cmentarzu we wsi Horodkowce, położonej 15 km od Werbki, ponieważ tam znajdował się najbliższy cmentarz katolicki (9). Na jego nagrobku został umieszczony napis: „RODZICOM. Dr. Professorowi Karolowi i Julij z Gorskich Wiszniewskim. Um. 22 Mar. 1863 r. Um. 13 Czerw. 1863 r. Dzieci” (10).

Już za życia Karol Wiszniewski został uznany jako wybitny uczony i jeden z twórców weterynarii naukowej na terenie Imperium Rosyjskiego (8). Krótki biogram naszego bohatera został umieszczony przez niemieckiego lekarza weterynarii i pisarza Georga Wilhelma Schradera w 1863 r. w słowniku *Biographisch-literarisches Lexicon der Thierärzte aller Zeiten und Länder: sowie der Naturforscher, Aerzte, Landwirthe, Stallmeister u.s.w., welche sich um die Thierheilkunde verdient gemacht haben* (Leksykon biograficzno-literacki lekarzy weterynarii wszystkich czasów i krajów: a także przyrodników, lekarzy, rolników, mistrzów stajni itp., którzy wnieśli wybitny wkład w medycynę zwierząt) (1).

Z całą pewnością Karola Wiszniewskiego można zaliczyć do grona twórców szkolnictwa weterynaryjnego oraz czołowego przedstawiciela nauki w tej dyscyplinie w Charkowie, ale także na terenach Ukrainy, jak i Europy Wschodniej. Dzięki jego niestrudzonej pracy Praktyczna Szkoła Weterynaryjna w Charkowie, w pierwotnym zamierzeniu czasowa, stała się fundamentem dla powstania wyższego szkolnictwa weterynaryjnego. Charkowski okres życia bohatera (1837-1848) był przeznaczony działalnością dydaktyczną, zaangażowaniem w badania naukowe, szeroką popularyzacją wiedzy weterynaryjnej. Był jednym z pierwszych uczonych na terenach Europy Wschodniej, który podjął temat eliminacji księgosuszu bydła, choroby, która ponad 150 lat później (14 października 2010 r.), jako druga w historii po ospie prawdziwej choroba zakaźna, została ogłoszona przez Organizację Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa chorobą całkowicie eradykowaną.

Piśmiennictwo

- [1962] Wiszniewski. *Biographisch-literarisches Lexicon der Thierärzte aller Zeiten und Länder: sowie der Naturforscher, Aerzte, Landwirthe, Stallmeister u.s.w., welche sich um die Thierheilkunde verdient gemacht haben/gesammelt von G. W. Schrader; vervollständigt und herausgegeben von Eduard Hering*. Przedruk oryginału: Stuttgart: Verlag von Ebner & Seubert, 1863. Redakcja.; Lipsk: Zentralantiquariat der Deutschen Demokratischen Republik 1967, s. 474.
- Bagaley D., Miller D.: *Istoriya goroda Harkova za 250 let ego suschestvovaniya (1655-1905)*. Istoricheskaya monografiya, Tom 2: XIX i nachalo XX veka, Harkov: Tipografiya i Litografiya M. Zilberberg i synovya 1912, s. 595.
- Biblioteka Jagiellońska. Sekcja Rękopisów, Papiery osobiste i fragment korespondencji dra Karola Wiszniewskiego profesora Uniwersytetu w Charkowie, z lat 1829-1861, sygn. BJ Rkp. 7849 IV, k. 2, 5, 10, 14, 20-21.

- Biblioteka Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich, zespół rękopisów F7-910. [Listy] Wiszniewski Karol, doktor medycyny i filozofii, profesor – do Adama Zawadzkiego. 1850, k. 3.
- Biblioteka Uniwersytecka w Wilnie, F26 – Wileńskie Towarzystwo Lekarskie. 1805-1945. *Liber aureus Caesariae Societatis Medicae Vilnensis*. Vilnius, 1853-1928, k. 38.
- Bieliński J.: Stan nauk lekarskich za czasów Akademii Medyko-Chirurgicznej Wileńskiej, bibliograficznie przedstawiony: przyczynek do dziejów medycyny w Polsce. Warszawa: wyd. i nakł. Towarzystwa Lekarskiego Warszawskiego 1888, s. 417.
- Foyt K.: *Istoriko-statisticheskie zapiski ob Imperatorskom Harkovskom universite i ego zavedeniyah ot osnovaniya Universiteta do 1859 goda*. Harkov: V Universitetskoy tipografii 1859, s. 157.
- Gensler I.: *Entsiklopedicheskii lechenik domashnikh zhivotnikh i dvorovikh ptits*. T. 1, Sankt Peterburg: Izdanie redaktora zhurnala „Trudi” 1855, s. 118.
- Hodovanyi Y.: *Dolynamy Markivky ta Vilshanky: istorychni doli liudei ta poselen zakhidnoho Kryzhopillia*. Narysy. Odesa: Drukarskyi dim 2011, s. 77.
- Informacja z kolekcji zbiorów wizualnych Centrum Muzealnego Państwowego Uniwersytetu Biotechnologicznego w Charkowie.
- Kolesnyk V.: *Vidomi poliaky v istorii Vinnychyny*. Biohrafichnyi slovnyk. Vinnytsia: VMHO „Rozvytok”, 2007, s. 87.
- Korolov A.: *Stanovlennia i rozvytok veterynarnoi osvity i nauky na Kharkivshchyni*, Pytannia Ist. Nauky i Tekhn. 2010, nr 3, s. 16.
- Kośmiński St.: *Słownik lekarzów polskich obejmujący oprócz krótkich życiorysów lekarzy Polaków oraz cudzoziemców w Polsce osiadłych, dokładną bibliografią lekarską polską od czasów najdawniejszych aż do chwili obecnej*. Warszawa: nakładem autora 1883-[1885], s. 550.
- Meditinskiiy fakultet Harkovskogo universiteta za pervyie sto let ego suschestvovaniya (1805-1905), pod red. prof. I. P. Skvortsova i prof. D. I. Bagaley. Kharkov: tipografiya „Pechatnoye delo” 1905-1906, s. 28, 31, 38.
- Millak K.: *Słownik polskich lekarzy weterynaryjnych biograficzno-bibliograficzny 1394-1918*. Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa 1963, s. 256.
- Opisanie veterinarnogo zavedeniya Imperatorskogo Kharkovskogo Universiteta, sostavlennoe Direktorom sego Zavedeniya, Imperatorskogo Kharkovskogo Universiteta, Ordinarnim Professorom, Doktorom Meditsini Karlom Vishnevskim. Harkov: Piechatano v Universitetskoy tipografii 1840, s. 9.
- Państwowe Archiwum Obwodu Winnickiego, zespół 480, inw. 1, sygn. 55, k. 381-381 odwr.
- Państwowe Archiwum Obwodu Winnickiego, zespół 844, inw. 1, sygn. 64, k. 70 odwr.-71, 110 odwr.-111.
- Państwowe Archiwum Obwodu Winnickiego, zespół 844, inw. 1, sygn. 82, k. 72.
- Polozhenie dlya prakticheskogo Veterinarnogo Zavedeniya pri Imperatorskom Kharkovskom Universite. Kharkov: Piechatano v Universitetskoy tipografii 1859, s. 3.
- Roslavskii-Petrovskii A.: *Kratkoe istoriko-statisticheskoe obozrenie Imperatorskogo Kharkovskogo Universiteta*. Kharkovskie gubernskie vedomosti. Neofitsialnaya chast. 1850, 4 noyabrya, s. 354.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. XIII. Warszawa: Nakł. F. Sulimierskiego i Wł. Walewskiego 1893, s. 217.
- Szarejko P.: *Słownik lekarzy polskich XIX wieku*, t. 4. Warszawa: „Semper”, 1997, s. 415.
- Trojanowska A.: *Spory wokół biologii sporyszu (secale cornutum) w publikacjach polskich XIX wiecznych przyrodników*. Kwart. Hist. Nauki i Techn., 2004, nr 49/2, s. 124.
- Vishnevskii K.: *Kakaya mera predstoit v nastoyashchee vremya protivu skotskogo padezha, imenuemogo chumoyu rogatogo skota*. Kharkovskie gubernskie vedomosti (Pribavlenie). 1840, 13 yanvarya, s. 20.
- Vishnevskii K.: *O lechenii chumi rogatogo skota*. Kharkovskie gubernskie vedomosti (Pribavlenie). 1840, 10 fevralya, s. 53-58.
- Vishnevskii K.: *O povalnoi bolezni rogatogo skota v okrestnostyakh Kharkova*. Kharkovskie gubernskie vedomosti (Pribavlenie). 1838, 5 fevralya, s. 61-64.
- Vishnevskii K.: *O strakhovanii skota, voobshche i ob obshchestvakh vzaimnogo strakhovaniya skota v Rossii*. Kharkovskie gubernskie vedomosti (Pribavlenie). 1840, 17 fevralya, s. 62-74.
- Zhvanko L., Kibkalo D.: *“Ingenious Veterinarian and Physician” Franz Pilger (1761-1828): an Odyssey of Life*. Journal of the Americ. Hist. Society of Germans from Russia. Winter 2021, v. 44, nr. 4, p. 18.
- Żwanko L.: *200 lat weterynarii polskiej: z Wilna do Torunia przez Charków*. Katalog wystawy. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK 2023, s. 3.

Autor korespondencyjny: prof. Lubow Żwanko, ul. Alczewskich 44, 61002 Charków, Ukraina; e-mail: zhvan2012@gmail.com